

**28-AMALIY MASHG'ULOT MAVZUSI: YTLATNING
SAMARADORLIGI. YTLAT VA GAT NI JORIY ETISHNING IQTISODIY
VA IJTIMOIIY SAMARASINI HISOBLASH METODIKASI BILAN
TANISHISH**

Darsni o'tishdan ko'zlangan maqsad: Talaba dars davomida yer ishlab chiqarish vositasi, tabiiy resurslar turlari to'g'risida tushunchaga va yerni boshqa ishlab chiqarish vositalaridan farqi to'g'risida bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

O'qitish metodlari: T-jadval, Klaster, Krasvord.

O'qitish vositalari: Videoproektor, noutbuk va mavzuga oid jadvallar.

O'qitish shakllari: Kichik guruhlarda ishlash.

O'qitish sharoiti: Komp'yuter bilan jixozlangan o'quv xonasi.

Qaytar aloqaning usul va vositalari: Tezkor savol-javob, test.

Tayanch tushunchalar: umumiy samara, yillik iqtisodiy samara, tannarx qiymati, xarajatlar, tejash, kapital yuklamalar, ekspluatatsiya xarajatlari

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Guruhlarda ishlash, savol-javob, munozara, o'z-o'zini nazorat

Avtomatlashtirilgan tizimni qo'llashdan olinadigan umumiy samara ikki qismdan iborat bo'ladi:

$$S_{YTLAT} = S_f + S_l \quad (1)$$

Bunda **S_f** – YTLAT yordamida yaratilgan va yer tuzish mahsulotidan foydalanuvchi tomonidan uning yuqori sifati natijasida olinadigan yillik iqtisodiy samara; **S_l**- yer tuzish tashkiloti tomonidan YTLATdan foydalanish natijasida olinadigan yillik iqtisodiy samara.

Samaraning birinchi tashkil etuvchisi quyidagi ifoda yordamida baholanishi mumkin:

$$S_f = [B_k - (T + E_m K)] N \quad (2)$$

Bunda **B_k**- maxsulot birligining ko'tara bahosi;

T- ishlab chiqarish tannarxi; **K**- ishlab chiqarishni tashkil etishga qilingan kapital xarajatlar; **Em** – kapital xarajatlar qoplanishining me'yoriy koeffitsiyenti (0,15); **N**- mahsulotlarning yillik ishlab chiqarilishi.

Bu ifoda mahsulotning o'rnini bosuvchi boshqa mahsulot yo'q bo'lgan vaziyatda ishlatiladi. Agar u bor bo'lsa, hisoblashlar quyidagi ifoda yordamida amalga oshiriladi:

$$C_f = (x_1 d + x_2)N, \quad (3)$$

Bunda x_1 va x_2 – oldingi (yangining o'rnini bosuvchi) va yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish xarajatlari, mos tarzda d - yangi mahsulot ko'rsatkichlarini eskisilikiga keltirish koeffitsiyenti.

S_1 qiymati loyiha tashkiloti doirasida baholanadi, ya'ni:

$$S_1 = D - X_{ETLIAT} \quad (4)$$

Bunda D – daromad;

$YTLIAT$ – texnik vositalar bahosi, transport xarajatlari, montaj, elektr energiyasi, binolar ijarasi, xodimlarni o'qitish, boshqa xarajatlar (loyiha oldi izlanishlari, $YTLIAT$ arxitekturasini ishlash va original dasturiy modullarni tayyorlash bilan bog'liq sarflar).

Loyiha tashkilotlarida daromad xodimlarni qisqartirish va loyihalash uchun talabnomalarning bajarilish darajasi o'sishi hisobiga olinishi mumkin.

Keltirilgan ifodalarda profilaktika va remont ishlarini bajarish, sarflanadigan materiallarni almashtirish va sh.o'. bilan bog'liq $YTLIAT$ ni ekspluatatsiya qilishga sarflanadigan joriy xarajatlar hisobga olinmagan.

Loyihalash samaradorligini ma'lumotlarga ishlov berish xarajatlarini pasaytirish hisobiga oshirish zahiralarini baholash uchun, yer tuzish bo'yicha loyiha institutida dasturiy ta'minotning o'zlashtirilishi natijalari taxlil etildi. Boshlang'ich ma'lumotlar sifatida loyihalarni amalga oshirishda olingan ko'rsatkichlardan foydalanildi. U yoki bu qaror ta'sirining raqamli o'lchami mos tannarx hajmining pasayishi bo'yicha (foizlarda) aniqlandi. Bu ko'rsatkich ma'lumotlarga ishlov berish tizimining iqtisodiy samaradorligini hisoblash hamda ular bo'laklarini joriy etish navbatini belgilash uchun me'yor bo'lib xizmat qiladi.

Avtomatlashtirish obyektining asosiy faoliyati sohasida tejash hajmi quyidagi ifoda bo'yicha hisoblanadi:

$$C = \mu Tri, \quad (5)$$

Bunda μ – tejash koeffitsiyenti, %;

Tri - tannarx qiymati, so'm.

Avtomatlashtirishdan maksimal tejashga erishish uchun loyihalash obyektlaridagi maxsulotlar tannarxi tarkibini hisobga olish kerak.

Iqtisodiy samara yig'indisi quyidagidek aniqlanadi:

$$S_{yil} = S_{mm} + S_{af} + Y_e K, \quad (6)$$

Bunda S_{mm} - ma'lumotlarga ishlov berishdagi tejash;

S_{af} - avtomatlashtirish obyektining asosiy faoliyati doirasida tejash;

Y_e - kapital xarajatlar samaradorligining me'yoriy koeffitsiyenti;

K - ma'lumotlarga ishlov berishni avtomatlashtirishga sarflangan kapital xarajatlar.

Ma'lumotlarga ishlov berishdagi xarajatlar tejalishini hisoblashda har xil turdagi hisoblash mashinalari uchun tavsiya etilgan koeffitsiyentlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu koeffitsiyentlar avtomatlashtirish obyektlarining xususiyatlarini ham hisobga olishadi.

Asosiy faoliyat sohasidagi mumkin bo'lgan maksimal tejashni baholash uchun mahsulot tannarxi tarkibi taxlil qilinadi va masalalar majmualarini o'zlashtirishning navbatlari shunday aniqlanadiki, bunda me'yoriy koeffitsiyentlar yordamida hisoblangan tejash hajmi maksimal bo'lsin. Shu bilan har bir aniq obyekt uchun avtomatlashtirish variantini tanlashni optimallashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu esa hozirgi vaqtda foydalanilmayotgan ishlab chiqarish samaradorligini o'zlashtirish zahiralari katta qismini harakatga keltirish imkonini beradi.

Ma'lumotlarga ishlov berish tizimining samaradorligini hisoblash uchun quyidagi ifodadan foydalanish mumkin:

$$S = S_{yil} - (MK + E), \quad (7)$$

Bunda S_{yil} - tizimni o'zlashtirish natijasida yillik tejash;

M - samaradorlikning me'yoriy koeffitsiyenti;

K - kapital yuklamalar;

E - ekspluatatsiya xarajatlari.

Mavzuni o'zlashtirish uchun tavsiya qilinayotgan adabiyotlar: A 2,A 4,A 5, A 6, Q 3, Q 4, Q 5